

VIIPURIN SUOMALAISEN
KIRJALLISUUSSEURAN
TOIMITTEITA

19

Arki, kirkko, artefakti

Viipurin kulttuurihistoriaa
Ruotsin ajalla (n. 1300–1710)

TOIM.
PETRI KARONEN

Kannen kuvat:

Hämeessä ja Viipurin läänissä 1630-1650-luvulla toimineen maanmittari Anders Strengin (k. n. 1644) vuoden 1640 tienoilla laatima Viipurin asemakaava (O. A. Oxehufwudin jäljennös 1800-luvun jälkipuoliskolta).

Museovirasto: Historian kuvakokoelma

Johan Grummellierin (mestari 1682-1701/1707) valmistama barokkinen juomakannu.

Reitzin säätöön kokoelmat.

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 19

Arki, kirkko, artefakti - Viipurin kulttuurihistoriaa Ruotsin ajalla (n. 1300-1710)

Toimittanut: Petri Karonen

Graafinen suunnittelu ja taitto: Eemeli Nieminen

ISBN (painettu): ISBN 978-952-67216-4-4

ISBN (PDF): ISBN 978-952-67216-5-1

ISSN: 1236-4304

Painettu: 2017, Juvenes Print

Painosmäärä: 200kpl

Ensimmäinen painos.

Julkaisija: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, Helsinki

Viipurin neljä vuosisataa

TUTKIMUSTILANNE JA TEOKSEN NÄKÖKULMAT

Viipurin linna ja sen suojiin keskiajalla rakentunut, aluksi vähäinen kaupunki olivat sekä aikalaisille että myöhemmin suomalaisten itseymmärrykselle keskeisiä paikkoja. Linna oli yhtä aikaa symboli ja konkreettinen osoitus sotilaallisesta, poliittisesta ja taloudellisesta vaikutusvallasta. Viipuri oli myös aidosti monikulttuurinen yhteisö, jonka sijainti eri kulttuurien kohtaamispaikassa tekee siitä kulttuurihistoriallisesti erityisen kiinnostavan. Silti Ruotsin ja Suomen yhteisen historian ajalta, joka Viipurissa kattaa jakson 1200-luvun lopulta vuoteen 1710 saakka, on tehty yllättävän vähän tutkimusta, vaikka viime vuosikymmenien spatiaaliseksi käännteeksi kutsuttu tutkimussuuntaus sekä ylirajaisuuden (transnationaalisuus) tutkimus ovat nostaneet kaupungin kiinnostavaksi tutkimuskohteeksi. Toisen maailmansodan tapahtumat ja jälkiseuraukset ovat luoneet oman jännitteensä tarkasteluun, sillä Viipurin läänin luovuttaminen ja kotikaupungistaan lähtemään pakotettujen evakkojen muisteluissa kaupungin merkitys on erityisesti korostunut. Tämä muistelu on silti keskittynyt ennen muuta viime vuosisadalle, josta asianosaisilla on ollut ensi käden tietoa ja muistoja.¹

Viipurin varhaisempia vaiheita koskevaa tietoa on tärkeää kerätä, tulkita ja analysoida. Juuri tähän tiedon- ja tulkintojen tarpeeseen käsillä oleva antologia haluaa vastata. Kirjoittajat eivät silti suinkaan yritä väittää, etteikö Viipurin historiaa olisi jo aiemmin tutkittu tai siitä kirjoitettu, vaan pyrkivät yhtä aikaa sekä syntetisoimaan että syventämään aiempia käsityksiä. Yhtäältä artikkelikoelman monipuolinen ja monitieteinen – edustettuina ovat arkeologia, historian tutkimus, kirkkohistoria ja taidehistoria – kirjoittajajoukko mahdollistaa uudet ja/tai aiemmin vähemmän tunnetut näkökulmat. Toisaalta kirjoittajat hyödyntävät myös aiemmin vähän käytettyjä lähestymistapoja.²

Tässä teoksessa kymmenen ennen muuta keski- ja varhaismodernin ajan asiantuntijaa käsittelee Viipurin kulttuurihistorian teemoja niin henkisen kuin materiaalisen kulttuurin näkökulmista. Aiheet liittyvät kirkolliseen ja sivistyselämään, hengellisiin ja maallisiin instituutioihin ja organisaatioihin sekä arjen esineelliseen maailmaan, jopa yksittäisiin viipurilaisiin toimijoihin asti. Artikkelit lisäävät tietämystämme Ruotsin ja Suomen yhteisen ajan keskeisen

linnoitetun kaupungin ja sen asukkaiden vaiheista lähes puolen vuosituhannen ajalta eli 1300-luvulta aina siihen saakka, kunnes Pietari I:n joukot valloittivat Viipurin vuonna 1710. Silloin kaupunki ja sitä ympäröivät seudut siirtyivät uuteen aikakauteen, jota kutsutaan tavallisesti Vanhan Suomen ajaksi.

Artikkelikokoelman tekstit edustavat siis historiantutkimuksessa viimeisten vuosikymmenien aikana merkittävästi nousseita aihepiirejä. Monissa kirjoituksissa on luonnollisesti useita näkökulmia, sillä kulttuurihistoriallinen tutkimus on tunnetusti moninäkökulmaista ja -paikkaista. Siksi ohessa tehty artikkeleiden luokittelu tiettyyn tutkimukselliseen lokeroon ei välttämättä tee oikeutta monipuolisille kirjoituksille.

Tekstit edustavat ennen muuta kulttuurihistoriaa, jossa voidaan tutkia kulttuurien syvärakenteita ja niiden vaikutusta ihmisen toimintaan. Tässä teoksessa useita kulttuurin ilmiöitä tutkitaan pitkällä aikavälillä ja liittämällä ruotsalais-suomalainen todellisuus laajempaan eurooppalaiseen kehitykseen. Kulttuurihistoria ymmärretään tässä myös pyrkimyksenä kokonaisvaltaiseen lähestymistapaan ja tutkimusasetteeseen, jossa analysoidaan yhtä aikaa niin ylhäistä ja alhaista kuin yksilöiden ja kollektiivien toimintaa ja käyttäytymistä. Siksi kirjoittajat toivovat, että teos kannustaa tulevaisuudessa yhä uusia tutkijoita tarttumaan Viipurin monipuoliseen lähdeaineistoon, joka erityisesti 1600-luvun osalta mahdollistaa monisärmäiset kysymyksenasettelut ja näkökulmat.³

Uskontoja, arjen uskonnollisuutta ja elettyä uskoa on alettu viime vuosina tutkia aiempaa huomattavasti enemmän.⁴ Jyrki Knuutilan ja Markus Hiekkasen laaja analyysi Viipurin kaupungin ja koko Viipurin hiippakunnan kirkollisesta elämästä yhdistää näitä näkökulmia, erityishuomion kohdistuessa kirkkorakennuksiin ja kirkollisiin käytänteisiin. Tuija Laine puolestaan tutkii viipurilaisen kirjallisen kulttuurin kehitystä ja muutosta. Hän osoittaa, kuinka Viipuri oli myös henkisen viljelyn alalla ylijäinen ja kansainvälinen.

Historiantutkimuksessa ja sen lähitieteissä sellaiset käsitteet kuin aineellinen ja materiaallinen kulttuuri, visuaalisuus sekä kuluttaminen ovat eri muodoissaan tulleet uuden kiinnostuksen kohteiksi myös ajalla ennen teollista vallankumousta.⁵ Paula Mäkelä ja Hanna Pirinen tutkivat Viipurin 1600-luvun jälkipuoliskon porvariston ja johtavien virkamiesten maallista esineistöä sekä muotokuvamaalausta ja taidemaalareita. Visa Immonen puolestaan pureutuu ylellisyyskulutuksen kannalta keskeiseen käsityöläisryhmään eli viipurilaisiin kultaseppiin ja heidän tuottamiinsa ylellisyysartefakteihin.

Antologiassa korostuu näin myös toimijuus, mikä seuraavassa liitetään kaupungin keskeisiin asukasryhmiin ja heidän kanssaan vuorovaikutuksessa olleisiin Ruotsin kuninkaan alamaisiin. 2000-luvun alkuvuosista alkaen laajentunut yksilöllisen toimijuuden merkitystä korostava suuntaus yhdistetään tavallisesti

biografisen tutkimuksen uudelleen suuntautumiseen. Niinpä Kansallisbiografiasta löytyi hakusanalla ”Viipuri” (rajaus Ruotsin aikaan) heinäkuussa 2016 yhteensä 81 henkilön pienoiselämäkerta. Lähemmässä tarkastelussa heistä ”aidosti” viipurilaisiksi tai Viipurissa pitkään vaikuttaneiksi osoittautui 57 miestä ja naista, joista 22 oli toiminut kirkon piirissä piispoina, tuomiorovasteina tai kirkkoherroina. Lähinnä Viipurin linnanisäntiä tai vastaavia ylimyksiä edusti 28 kirjoitusta. Sen sijaan kaupungin porvaristosta on kirjoitettu vain seitsemän artikkelia, viidestä miehestä ja kahdesta naisesta.

Simo Heininen tutkii Viipurin vuonna 1641 perustetun lukion lehtoreita kollektiivibiografian eli prosopografian menetelmin. Heininen seuraa noin neljäkymmentä korkean opetusviran haltijaa ryhmänä – yksilöitä ja heidän toimiaan kuitenkin unohtamatta. Kustaa H. J. Vilkuna puolestaan esittelee Viipurin valtaapitäville harmaita hiuksia pilkkakirjoituksillaan avanneen Paul Moij’n avulla kiintoisia näkökulmia valta- ja vastakulttuureista 1600-luvun jälkipuoliskolla, jolloin Suomenlahden tapuli kaupunki ja sen valtaporvarit olivat huipulla ja voimansa tunnossa.⁶

Kaikkia antologian tekstejä yhdistää yleinen ymmärrys historiantutkimuksen tehtävästä, jossa tarkoituksena on sekä ymmärtää että selittää tutkittavaa ilmiötä. Yksittäiset ja kollektiiviset toimijat ja organisaatiot liitetään laajempiin kokonaisuuksiin, jonka tässä tapauksessa muodostaa yhtäältä paikallisesti Viipurin linna ja Viipurin kaupunkiyhteisö ja toisaalta yhteisöjä ympäröivä ja 1500- ja 1600-luvun mittaan Itämeren piirissä voimakkaasti vahvistunut ruotsalainen valtiovalta.

Kirjoitukset perustuvat monenlaisiin lähdeaineistoihin: virallisiin dokumentteihin kuten tiliaineistoihin, kirkollisiin ja oikeuslaitoksen asiakirjoihin, painotuotteisiin, erilaisiin käyttöesineisiin ja muihin artefakteihin sekä aiempaan tutkimukseen. Viipuria koskeva kirjallinen lähdeaineisto painottuu kulttuurihistoriallisessa katsannossa 1500- ja erityisesti 1600-luvulle, sillä säilyneet keskiaikaiset aineistot keskittyvät pääasiassa kaupunkilaisten taloussuhteisiin⁷ ja verotukseen, jollaisia 1500-luvun säilyneet lähteetkin paljolti ovat.⁸ 1600-luvun suurvaltakaudesta on säilynyt enemmän kertovaa aineistoa, sillä Viipurin tuomiokirjasarjat alkavat jo 1620-luvun alusta. Viipurin raastuvan- ja kämnerin oikeuden eli kaupungin alemman tuomioistuimen tuomiokirjat ovat poikkeuksellisen monipuolinen aineisto. Vuosisadan mittaan pöytäkirjoihin kirjattiin runsaasti muutakin kuin rikosoikeudellisena tai ainoastaan tuomioistuinten perustehtäviensä suorittamista varten muistiin merkitsemää aineistoa, mikä mahdollistaa esimerkiksi yksittäisten henkilöiden toiminnan seuraamisen. Lisäksi erityisesti 1600-luvun jälkipuoliskolta on olemassa runsaasti verotusaineistoa, josta toisinaan löytyy kulttuurihistoriallisestikin kiinnostavia tietoja.⁹

LINNAN MUUTOS VALTATEKIJÄSTÄ VIHeliäiseksi Remonttikohteeksi

Viipurin linna ja siihen elimellisesti kuuluva kaupunki ovat jo vuosisatoja kuuluneet ruotsalais-suomalais-venäläiseen kulttuuriperintöön. Tyrgils Knuutinpojan¹⁰ 1290-luvulla perustama linna on toiminut sekä konkreettisesti ruotsalaisen ja suomalaisen vallan symbolina että kuvainnollisesti paikkana, jossa idän uhkaa torjuttiin monipuolisesti ja eri tavoin. Linnan merkitys on ollut historiakulttuurisestikin tärkeä ja erityisesti 1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä siitä muodostui paikka, jossa läntisen maailman itäisimmän etuvartion sanottiin patoavan itäisiä vaikutteita.¹¹

Viipurin linna ja siihen kuuluvat alueet olivat keskiajalla usein läänitettyä maallisen rälssin mahtimiehille, kun vielä heikko maallinen keskusvalta pyrki ulkoistamaan puolustusvastuuta keskeisille soturiaateliston edustajille. Vasta Kustaa Vaasan valtaantulon jälkeen kaikki merkittävät sotilaskohdeet siirrettiin hallitsijalle uskollisten ja kuninkaan suoran käskyvallan alla olleiden miesten vastuulle. Näin tapahtui Viipurissakin 1530-luvulta alkaen.

Keskiajalla Viipurin linna oli tavallisesti varsin painava pelinappula, kun vaikutusvaltaiset aateliset tai heidän perillisensä pyrkivät turvaamaan omat taloudelliset tai poliittiset etunsa. Jo Suomen ensimmäinen tunnettu laamanni Nils Turenpoika Bielke (k. 1364) sai muun muassa Viipurin läänin linnoitteen haltuunsa myöntämiensä lainojen pantiksi. Usein kaikki itärajan linnoitukset olivat osa yhtä ja samaa kokonaisuutta. Niinpä esimerkiksi Kaarle Knuutinpoika Bondelle (Karl Knutsson) (1408–1470), joka oli yksi aikautensa merkittävimpiä ruotsalaisia valtiomiehiä, Viipurin linnasta muodostui merkittävä tukikohta ja poliittisen toiminnan ponnistuslauta 1440-luvulla. Bonde-suku oli myös merkittävä lahjoittaja Viipurin kirkkoille, kuten Jyrki Knuutilan ja Markus Hiekkasen artikkelista havaitaan. Samoin aikanaan Suomen vaikutusvaltaisimpana miehenä pidetty Erik Turenpoika Bielke (n. 1460–1511) sai 1400–1500-luvun vaihteessa muun ohella läänitykseksi sekä Viipurin että Olavinlinnan.¹²

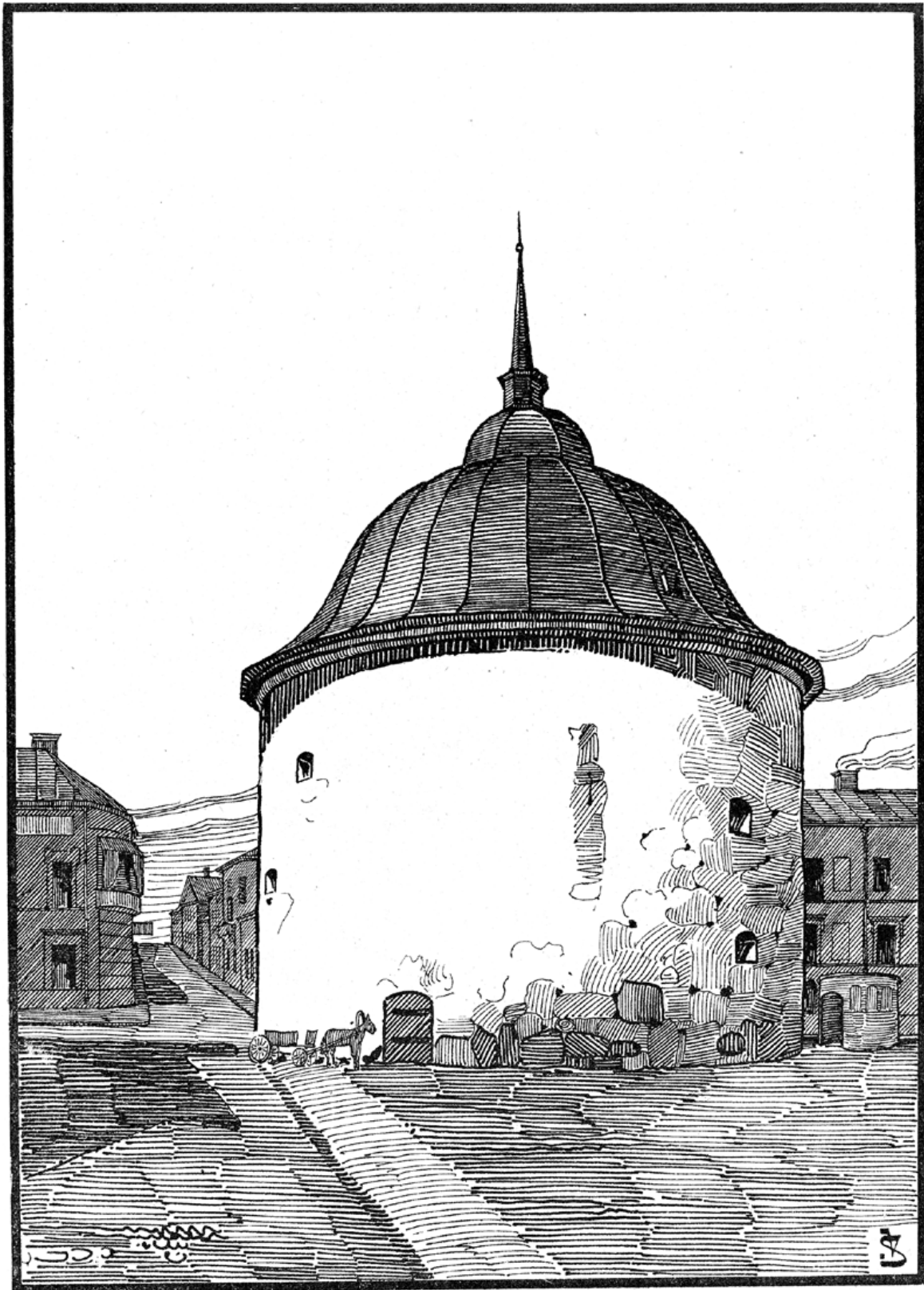
Viipurin linnan strategisen merkityksen vuoksi linnan päällikön tehtävä oli keskiajalta aina 1610-luvulle saakka arvostettu ja tärkeä. Kulttuuri- ja sivistyshistoriallisesti kiinnostavaa on se, että moni linnan johtaja kuului vaikutusvaltaisiin ruotsalaisiin rälssisukuihin. Edelleen ”ylirajaisuus” – käsite on tosin keskiajan osalta erityisen altis kritiikille – näkyi siinäkin, että linnoituksen päälliköissä oli kauempaa tulleita johtajia, kuten useita tanskalaisen Tott-suvun aatelisia. Heistä esimerkiksi Erik Axelinpoika Tott (k. 1481) kehitti 1400-luvun puolimaista lähtien vuosikymmenien ajan Ruotsin itärajan puolustusta Viipurista käsin. Myöhemmin Tönne Erikinpoika Tott (k. 1522) oli merkittävä linnanpäällikkö, jonka kohtaloksi tuli Kalmarin unionin viimeisen kuninkaan

Yleiskuva Viipurin keskeisistä osista ja rakennuksista Ruotsin ajalla.

Kristian II:n kostonhimo.¹³ Viimeinen Viipurin ”ulkomaalainen” linnanisäntä Ruotsin ajalla oli Kustaa Vaasan lankomies, Hoijan kreivi Johan (k. 1535), jolle kuningas myönsi koko linnaläänin verot ja joka piti resurssiensa turvin yllä komeaa hovia lähes kymmenen vuotta 1525–1534. Viimeksi mainittuna vuonna kreivin ja hallitsijan jo aiemmin tulehtuneet välit katkesivat ja läänityksenhaltija pakeni valtakunnasta.¹⁴ Myöhemmin 1500-luvun monet keskeisistä linnanisännistä ja käsrynhaltijoista olivat ”kotimaista” ja peräti ”suomalaista” alkuperää, kuten Kustaa Vaasan ja hänen seuraajiensa luottomieheksi nousut Klaus Kristerinpoika Horn (n. 1518–1566) sekä Tönne Olavinpoika (1510–1584) ja hänen poikansa Arvid Tönnepoika (Wildeman) (n. 1570–1617). Viimeksi mainittu oli myös yksi Venäjän kanssa vuonna 1617 solmitun Stolbovan rauhansopimuksen allekirjoittajia.¹⁵

Stolbovan rauhan jälkeen linnan painoarvo putosi, sillä Viipuri ei enää Ruotsin suurten aluevoittojen jälkeen ollut valtakunnan rajalinnoitus ja armeijan

Pyöreä torni valmistui lopullisesti vuonna 1555 eli parahiksi Kustaa Vaasan Venäjäsodan (1555-1557) syttymisen aikoihin. Tässä kuvassa aikanaan myös lähiseutujen talonpojilta suuria työsuorituksia vaatinut rakennus 1900-luvun alussa.

keskuspaikka. 1500-luvun jälkipuoliskon pitkissä sodissa Venäjää vastaan linnoitusta oli vahvistettu, mutta uuden vuosisadan myötä tilanne muuttui. Käytännössä linnan ja kaupungin aiemmin vahva vuorovaikutus väheni, kun itärajan siirryttyä kauas Inkerinmaalle ja Käkisalmen lääniin ei ollut enää tarpeen pitää yllä suurta varuskuntaa. Siksi linnoitusjärjestelmien kehittämisestä luovuttiin ja varuskunta supistui murto-osaan entisestään. Linnan ja sen varustusten kehittäminen jäi pahasti rappiolle, eivätkä Kaarle X Kustaan Venäjän sodan (1656–1658) ja sittemmin suuren Pohjan sodan (1700–1721) aikaiset varustustyöt auttaneet asiaan, vaan Venäjän tsaari Pietari I valloitti Viipurin vuonna 1710.¹⁶

Suurvaltakaudella linnassa residenssiään piti Viipurin ja Savonlinnan läänin käskynhaltija (vuodesta 1635 maaherra), jolla luonnollisesti riitti paljonkin asiointavaa lääninsä pääkaupungin herrojen kanssa. Tältä osin kiinnostavimmat tiedot aikakaudelta löytyvät maaherrana vuosina 1645–1655 toimineen Johan Rosenhanen (1611–1661) säilyneistä päiväkirjoista, jossa läänin päälliköllä oli usein varsin ankaraa sanottavaa viipurilaisten mahtimiesten toilailuista.¹⁷ Viipurin linnan aseman muutos näkyi konkreettisesti siten, että esimerkiksi 1640-luvun puolimaissa linnassa asui ja työskenteli enää vain vähän valtion virkamiehiä ja sinne komennettuja sotilashenkilöitä. Maaherran lisäksi virkakuntana oli lähinnä läänin hallinnosta ja taloudesta vastanneet lääninsihteeri, kirjanpitäjä, veromestari ja proviantin- eli muonitusmestari. Heidän ohellaan sinänsä isoissa ja komeissa tiloissa toimivat myös verotusasioiden kannalta tärkeä maanmittari sekä toisinaan kruunun erilaisille nimikkeillä toimineita yleisiä valvontaviranomaisia kuten maaprofossi tai kivalteri. Näiden lisäksi lääninhallinnon palkkalistoilla oli lähinnä muutama kirjeenkantaja ja sivutoiminen postimestari. Sotilashallinnon komentajana toimineen hopmannin, komendantin eli linnanpäällikön ohella linnassa oli neljä tai viisi muuta virkamiestä, 40 nihtiä ja puolisen kymmentä tavanomaista käsityöläistä sekä oman alansa tärkeä mestari – teloittaja. Linnassa oli myös pieni tykistöosasto, joka käsitti pitkään vain kymmenkunta miestä.¹⁸

Vain vuonna 1656 alkaneen Kaarle X Kustaan Venäjän -sodan aikana linnaan keskitettiin paljon joukkoja, sillä esimerkiksi vuoden 1657 aikana sotilaita saattoi olla parhaimmillaan lähes tuhat. Linna majoitti kriisiaikoina tavallisesti yli 700 jalkaväen, tykistön ja laivaston miestä. Tuolloin linnan asukkien joukkoon liittyi ensimmäisen kerran myös linnan saarnaaja ja väliaikaisesti myös kaupunkiyhteisöstä valitun nostoväen eli porvarikaartin päällikkö eli kaupunginmajuri.¹⁹

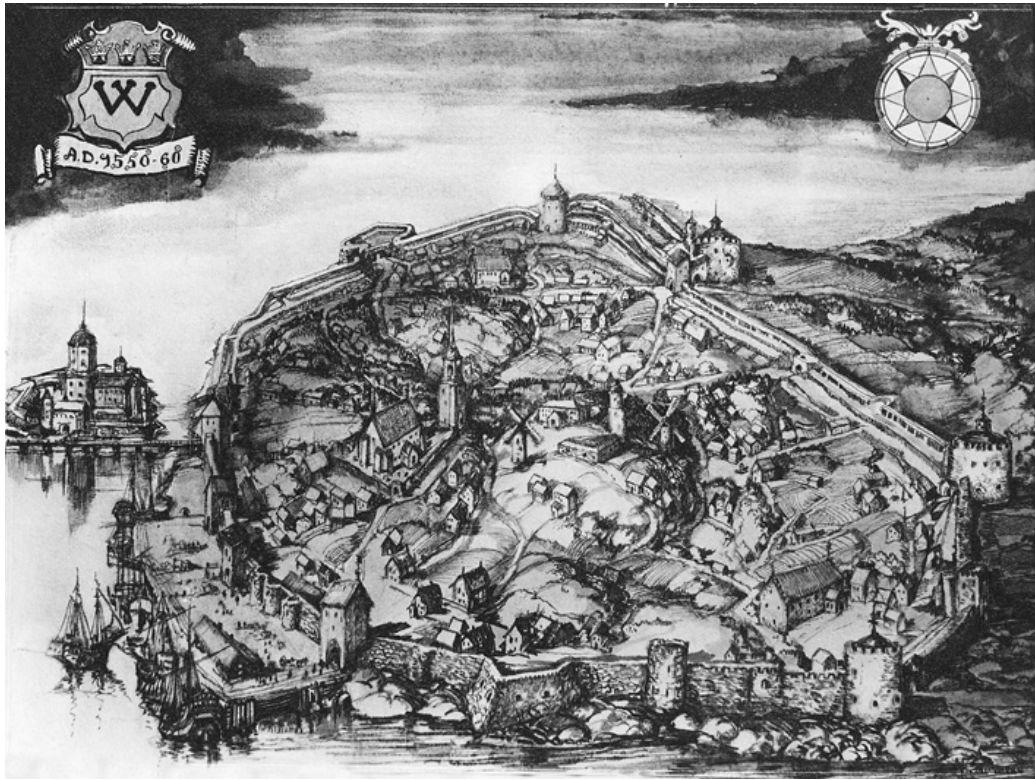
1660-luvun alun jälkeen linnan asukkaiden lukumäärä palasi tutulle tasolle, tosin vahtinihtien määrä saattoi pudota jopa kymmeneen, mutta vastaavasti Viipurin varuskuntaan kuului tästedes tavallisesti viitisenkymmentä miestä.

Varuskunta kasvoi lähes kaksinkertaiseksi 1690-luvun mittaan.²⁰ Linnan kehittämiseen ei 1600-luvulla juuri panostettu, joten tavallisimmin siellä tehdyt muutostyöt käsittivät yksinomaan kulumisesta tai paikkojen rikkoutumisesta johtuneita pienehköjä korjaustoimenpiteitä.²¹ Yksityiskohtaisia tietoja linnan korjauksista saadaan lähinnä muutamien säilyneiden inventaarien tai laskujen avulla. Vuonna 1654 lasimestari Anders Eriksson suoritti linnassa yhteensä 36 työtehtävää korjaten suuren määrän ikkunoita tai valmistaen kokonaan uusia. Korjauslista sinänsä kertoo linnan keskeisistä saleista ja niiden ilmeisen suurista korjaustarpeista. Vielä enemmän tietoja sisältyy samana vuonna tehtyyn linnan irtaimistoluetteloon, joka kattaa yhteensä 121 huoneen tai muun tilan sekä työkalujen ja tarveaineiden inventoinnin. Erityisesti inventoijaa näyttää kiinnostaneen, oliko huoneen ovesa tai sinne sijoitetussa kaapissa lukko vai ei.²²

KAUPUNKI TALOUDEN AALLONHARJALLA, MONIKULTTUURISUUDEN VARASSA

Ruotsin ja Suomen yhteisen historian ajalla Viipuri oli ajan mittapuun mukaan keskisuuri kaupunki, jolla oli oikeus käydä ulkomaankauppaa, jonka nojalla sen asukkaat saattoivat tuoda ja viedä tuotteita ja tarvikkeita mielensä ja taloudellisen kestämyksensä mukaan. Kaupunki kuului keskiajalla ja uudelleen 1500-luvun puolivälin jälkeen valtakunnan taloudellisesti menestyneimpiin. Verotus- ja vastaavien tietojen perusteella 1500-luvun Viipurissa asui korkeintaan 1500 henkeä. Asukkaista vain hieman yli joka kymmenes kuului porvarisvalan tehneisiin asukkaisiin eli kauppiaisiin tai käsityöläisiin. Suurvaltakaudella väkiluku ei kaupungin taloudellisesta menestyksestä huolimatta kasvanut absoluuttisesti kovin suureksi, vaikka väkiluku nousi edelliseen vuosisataan verrattuna noin kolminkertaiseksi. Aikakauden väestömäärän arviointia vaikeuttaa se, että aineistoissa mainitaan tavallisesti vain veroja maksaneet. Silti kaupungissa asui parhaimmillaankin viitisen tuhatta ihmistä. Asukkaista ehkä vain vajaa puolisen sataa oli aidosti erittäin varakkaita tai muuten niin hyvässä asemassa että pystyivät keskittymään muuhunkin kuin jokapäiväisen leivän hankintaan. Suurvaltakaudella Ruotsissa ja Suomessa oli enemmillään noin sata kaupunkia. Viipuri oli jo keskiajalta lähtien kuulunut kymmenen suurimman joukkoon ja oli Suomen puoleisen valtakunnan kaupungeista toiseksi suurin Turun jälkeen.²³

Viipuri oli aidosti monikulttuurinen ja -kielinen kaupunki, jossa ruotsi oli hallinnon ja taloudellisten eliittien keskinäinen yleiskieli, saksa ulkomaankaupan tärkein kieli ja suomi porvareiden ja talonpoikien vuorovaikutuksen väline. Kaduilla ja kapakoissa kuultiin myös venäjää ja jopa puolaa, kuten

Taiteilijan näkemys Viipurista 1500-luvun puolimaista (piirtäjä N. Granberg, 1940).

Kustaa H. J. Vilkkunan tekstistä huomaamme.²⁴ Suurin osa asukkaista kuului suomenkielisiin pieneläjiin, mutta taloudellinen ja poliittinen valta oli ruotsin- ja saksankielisillä valtaporvareilla. Saksankielisestä maailmasta saapuneiden kauppiaiden ja käsityöläisten määrä oli vaihdellut merkittävästi keskiajan ja uuden ajan alun välillä, mutta erityisesti 1500-luvun puolimaista kaupungin talouden silloisesta alamäestä huolestunut kuningas Kustaa Vaasa ja hänen Viipurin linnassa ja itärajalla ylipäätään vaikuttanut luotettava apulaisensa Klaus Kristerinpoika Horn rekrytoivat kaupunkiin kyvykkäitä saksalaisia porvareita. Sittemmin aina 1660-luvulle saakka Itämeren eteläisemmistä osista muutettiin sankoin joukoin Suomenlahden vilkkaimpaan kaupunkiin. Viipuri hyötyi huomattavasti näistä usein jo valmiiksi hyvin ulkomaankauppaan verkostoituneista ja taloudellisia resursseja mukanaan tuoneista henkilöistä, joista suuri osa integroitui varsin nopeasti ainakin kaupungin saksankieliseen porvaristoon.

Tästä joukosta löytyi myös suuri osa kaupungin kulttuurielämän ”kuluttajista”, millä tässä viitataan erityisesti musiikkielämään. Sinänsä Viipurin sivistyksen yleistilaa ei edes suurvaltakaudella voi juuri kehua, ainakin jos asiaa tarkastelee korkeakulttuurin levinneisyyden tai koulutuksen näkökulmasta.

VIIPURIN MUSIIKKIELÄMÄ 1500-1600-LUVUILLA

PETRI KARONEN

Viipurin musiikkielämän ensimmäinen kukoistuskausi kesti noin sata vuotta, 1600-luvun alusta seuraavan vuosisadan alkuun. Fabian Dahlström arvioi, ettei ennen 1600-lukua kaupungissa ollut koulu- ja kirkkomusiikkia lukuun ottamatta varsinaisesti säännöllistä musiikkielämää. Silti jo Juhana-herttuan (myöhemmin Ruotsin kuningas, 1537-1592) käydessä Viipurissa vuonna 1556 hänellä oli mukanaan viisijäseninen muusikkoryhmä. Lisäksi Viipurilla oli vissi merkityksensä myös vuonna 1582 Greifswaldissa painetun merkittävän ja laajalle Ruotsin valtakuntaan levinneen keskiaikaisen koululaulujen kokoelman *Piae Cantiones* (Hurskaita Lauluja) -teoksen julkaisemisessa. Julkaisija Theodoricus Petri Ruuth (Rutha) (n. 1560-1617) oli käynyt koulunsa Viipurissa ennen siirtymistään Rostockin yliopistoon. Ruuthilla oli myös sukulaisia Viipurissa. Vuonna 1625 teoksen lisätty laitos ilmestyi Rostockissa Ruuthin suvun vastatessa painokustannuksista.²⁷ 1620-luku oli Viipurissa kirkkolaulunkin osalta nousuaikaa, sillä Viipurin piispa Olaus Elimaeus (1570-1629) julkaisi vuonna 1621 paljolti Jacobus Finnon (1583) - joka julkaisi myös vuonna 1616 *Piae Cantionesin* suomeksi käännetyn painoksen - ja Maskun Hemmingin (1605) virsikirjojen pohjalta oman teoksensa.²⁸ Viimein Viipurin lukion (1641) vuonna 1654 vahvistetuissa statuuteissa mainitaan tarkasti muun muassa pakolliset musiikkiharjoitukset kirkossa ja koulussa sekä opetuksen antamisesta hää- ja juhlatilaisuuksissa musisointiin.²⁹

Viipurin ensimmäiset, ilmeisesti jo 1600-luvun alussa hankitut urut tuhoutui-

vat kaupungissa vuonna 1628 raivonneessa tulipalossa. Saksasta tilatun käsityöläisen rakentamat uudet urut valmistuivat seuraavan vuosikymmen loppupuolella. Viipurin maistraatti kutsui tuomiokirkkoon urkuriksi 1637 Lyypekissä oppinsa saaneen Detleff Hunniuksen (1615-1664), joka työskenteli tehtävässä kuolemaansa saakka. Hunniuksen oppi-isä oli arvostettu Lyypekin Marian kirkon urkuri ja säveltäjä Peter Hasse (n. 1585-1640). Kaupungin isät näyttävät halunneen varmistaa, että Suomen suuriruhtinaskunnassa aikanaan hyvin harvinaisten urkujen käyttäjäksi saatiin korkealuokkainen ammattilainen.³⁰

Keski-Euroopassa kaupunginmuusikkoja oli esiintynyt jo 1500-luvulta alkaen ja Ruotsiin tämä instituutio alkoi juurtua 1620-luvulta alkaen. Ruotsin valtakunnassa ei muodostunut muualla yleisiä käsityöammattikuntiin rinnasteisia ammattimuusikkoryhmiä, vaikka erilaisia privilegioiksi kutsuttuja erioikeuksia muusikoille näyttää annetun kaikkialla. Viipurissa kehitys noudatti samaa kaavaa ja viimeistään 1630-luvulta alkaen tiedot erilaisista ”pelimanneista” yleistyivät. Lisäksi tehtävät kulkivat suvussa joko isältä pojalle tai lesken kautta tämän uudelle aviomiehelle. Suuri osa näistäkin muusikoista rekrytoitiin urkureiden tapaan suoraan Saksasta. Joka tapauksessa erilaisissa yksityisissäkin juhlatilaisuuksissa soitinmusiikki kuului asiaan ja osoitti myös isäntäväen vauraudesta ja statuksesta. Viipurissa muusikoille maksettiin myös suhteessa parempaa palkkaa kuin vaikkapa yliopistokaupunki Turussa.³¹

Viipurilaiset olivatkin suuntautuneet vahvasti käytäntöön, reaaliaineisiin ja ylipäätään talouselämään, mikä kiistatta näkyi yhtäältä teoreettisen ja toisaalta uskonnollisen koulutuksen varsin vähäisenä arvostuksena.²⁵ Edellä sanottu ei kuitenkaan tarkoittanut, että Viipuri sinänsä olisi ollut tuona luterilaisen ortodoksian eli puhtasoppisuuden ajalla muita valtakunnan alueita maallistuneempi tai siellä olisi pelätty vähemmän jumalaa ja kuningasta kuin muualla. Pikemminkin kaupunki rauhoittui, sillä 1600-luvun mittaan Viipurin aiemmin varsin militarisoitunut ja myös väkivaltaisempi ilmapiiri lientyi. Kenties kaupunki aidosti jopa sivilisoitui, sillä kaupunki oli kaikesta päättäen yksi Ruotsin valtakunnan rauhallisimpia, eivätkä asiaan vaikuttaneet edes porvariston keskinäiset kiistat, nyrkin heiluttelut tai sanansäilän sivallukset.²⁶ Ehkä juuri siksi Kustaa H. J. Vilkunan artikkelissa esittelemät metelöivät ja aggressiiviset nuoret miehet herättivät yhteisössä suurta pahennusta.

Viitteet

- 1 Viipuria koskevasta historiografiasta ja historiankirjoituksen politiikasta erityisesti Koskivirta - Paavolainen - Supponen 2016b. Vrt. myös esimerkiksi Karonen 2015. Kimmo Katajala (ISY) johtaa tätä kirjoitettaessa (2016) Suomen Akatemian hanketta (2014–2016) ”Kaupunkitilan merkitykset ennen ja nyt. Kulttuurien välinen tutkimushanke Viipurin kaupungista 1500-luvulta 2000-luvulle”, josta on tulossa uusia tuloksia erityisesti kaupunkitilaan liittyvistä seikoista. Jukka Korpe-
lan kriittinen ja lähdekriittinen tutkimus (2004, erityisesti 86–87, 137–149, 169–183, 245–249, 254–258, 262–263) asettaa linnan ja kaupungin kansainvälisiin yhteyksiinsä. Viipurin kulttuuriperintöä eri tieteenalojen näkökulmista käsittelee monipuolisesti artikkelikokoelma Böök (ed.) 2015. Viipurin kaupunkirakentamisen vaiheita käsitellään monipuolisesti ja monitieteisesti teoksessa Lilius - Kärki (toim.) 2014 (erityisesti artikkelit Niukkanen - Seppänen - Suhonen 2014; Lilius 2014a; Lilius 2014b). Toimittaja haluaa myös kiittää HuK Jussi Lampista aineistojen järjestämiseen liittyneestä avusta.
- 2 Myös tämän artikkelikokoelman kannalta keskeisin tutkimuskirjallisuus on alun perin laadittu jo 1800- ja 1900-luvun vaihteessa, jolloin ensin Gabriel Lagus ja sitten J. W. Ruuth tekivät uraauurtavaa työtä kaupungin menneisyyden selvittämisessä. Sittemmin Ruuthin teoksia täydennettiin 1970- ja 1980-luvulla. Viipurin historiasta Ruotsin ja Suomen yhteisellä ajalla kirjoitti myös Viljo Nissilä jo 1950-luvulla Viipurin kirjassa. Lagus 1893, 1895; Ruuth 1906; Ruuth 1921; Ruuth 1931; Ruuth - Halila 1974; Ruuth et al. 1982; Nissilä 1958a; Nissilä 1958b; yleisemmin Kivi-Koskinen et al. (toim.) 1958. Vrt. myös esimerkiksi neuvostoliittolaisen historiankirjoituksen käsitys Viipurista ”vanhana venäläisenä kaupunkina”, esimerkiksi Jussila 1983, erityisesti 11–13; Kuujo 1986, 33; Shikalov 2016, 249–250.
- 3 Kulttuurihistorian määrittämisestä, ongelmista ja mahdollisuuksista esimerkiksi Burke 2008; Immonen K 2001, 19, 22; Ollitervo - Rantala (toim.) 2014 ja muun muassa artikkelit Ollitervo - Rantala 2014, esimerkiksi 13–14; Laitinen 2014, erityisesti 115–117; määrittysten vaikeudesta Salmi 2014, 115–117; ”kokonaisval-

- taisuuden” käsitteen vaikeudesta ja jopa mahdottomuudesta kulttuurihistoriassa Kaartinen - Korhonen 2005, 78-85.
- 4** Tästä esimerkiksi Toivo 2016a-b; Katajala-Peltomaa 2013a-b ja niissä mainitut teemat; Kuha 2016.
 - 5** Hyvä esimerkki aihepiirin tutkimuksen noususta myös Suomessa ja muissa Pohjoismaissa on Historiallisen Aikakauskirjan vuoden 2016 teemanumero ”Esineet ja materiaalisuus historiassa” (erityisesti Heinonen - Räsänen 2016; Ilmakunnas 2016; Immonen V 2016, erityisesti 190-192; Männistö-Funk 2016); Van Gent - Toivo 2016, 263-265; ruotsalaisesta tutkimuksesta myös Upsalan ja Tukholman yliopiston ”Se ståndsamhället!” -projekti (<http://www.seso.hist.uu.se/>).
 - 6** Yksilöllistä toimijuutta koskevia ja Viipurinkin varhaismodernin ajan historiaa sivuavia tutkimuksia on ilmestynyt viimeisten vuosien aikana varsin paljon, esimerkiksi Lagerstam 2007; Koskinen 2011; Hakanen 2011. Yleisemmin 1500- ja 1600-luvun eri sosiaaliryhmien toimijuudesta Ruotsin valtakunnassa esimerkiksi Karonen - Hakanen (painossa) ja siinä mainittu kirjallisuus. Ruotsissa laaditusta tutkimuksesta esimerkiksi Prytz 2013 sekä Maria Ågrenin Upsalassa johtama The Gender and Work -projekti (www2.statsvet.uu.se/genderandwork); biografia-tutkimuksen uusista suuntauksista esimerkiksi Hakosalo - Jalagin - Junila (toim.) 2014. Viipurin taloudellisen aseman muutoksista Ruotsin ja Suomen yhteisen historian ajalla esimerkiksi Karonen 2016 ja siinä mainittu kirjallisuus.
 - 7** Vrt. DF -tietokanta (<http://df.narc.fi/>).
 - 8** 1500-luvun puolimaista alkaen on säilynyt myös voudin- ja tullitiliaineistoja, joita seuraavassa ei kuitenkaan käytetä.
 - 9** Erityisesti Paula Mäkelän ja Hanna Pirisen sekä Kustaa H. J. Vilkkunan artikkelit tässä teoksessa. Kuitenkaan Viipurin - kuten minkään muunkaan Ruotsin Suomen puoleisen valtakunnan kaupungin - säilynyttä lähdeaineistoa ei voi verrata vaikkapa Ruotsin Arbogan lähdetilanteeseen, sillä kaupungista on olemassa esimerkiksi perukirjoja käytännössä systeemaattisina sarjoina jo 1650-luvulta alkaen. Niinpä Gudrun Andersson (2009) on voinut muun muassa selvittää sitä, millaisia taideteoksia kaupungin porvariseliittiin kuuluneet henkilöt omistivat kuollessaan. Lisäksi Arbogassa, monen muun ruotsalaisen vanhan kaupungin tapaan, on säilynyt runsaasti keskiaikaisia ja varhaismoderni rakennuksia ja esineistöä. Viipurin lähdeaineistoista tiivistetysti esimerkiksi Karonen 2016, 22-23.
 - 10** Teoksessa historiallisten henkilöiden nimet on suomennettu niissä tapauksissa, joissa nimenkirjoitusmuoto on vakiintunut.
 - 11** Kirjoitusaikanaan (1908, alun perin 1906) vaati J. W. Ruuthilta luonnetta kirjoittaa Viipurin linnasta, että se oli ”kuitenkin --- Ruotsin valtakunnan ja länsimaiden kristikunnan äärimmäinen etuvartija idän barbaareja vastaan” (s. 108-109). Tästä keskustelusta tiivistetysti esimerkiksi Karonen - Villstrand 2014, 155-157; Korpela 2004, erityisesti 316-317. Linnan merkityksestä eri näkökulmista esimerkiksi Ruuth 1921; Pettersson 1958, 425-426, 432; Suhonen 2004, 80-82. Restaurationssuunnitelmista ja Viipurin linnan käytöstä historiakulttuurin osana Ripatti 2011.
 - 12** Esimerkiksi Kumlien 1973-1975; Suvanto 2000a-d; Suvanto 2000f. Linnanpäälliköistä ja käskynhaltijoista tiiviit kuvaukset jo teoksessa Ruuth 1908, 39-51, 106-107, 166-167 sekä tarkemmin Koskivirta A-V 1982; Ruuth et al 1982, 205-219; Korpela 2004, 263-270.
 - 13** Suvanto 2000e; Suvanto 2000 g.
 - 14** Gillingstam 1971-1973; Katajala 2010, 14.
 - 15** Blomstedt 1921; Syrjö 2001; Marjomaa 2001; Lappalainen M 2005; Katajala 2010, 17-19, 22, liite 1; Lappalainen M 2014.
 - 16** A. Hackman (1944) on perusteellinen selvitys sekä linnan rakennushistoriasta että linnan sisustuksen kehityksestä erityisesti Ruotsin ajalla. Linnoitussuunnitelmista Ahlberg 2005a-b, passim. Yleiskuva

- linnoituksen kehityksestä 1600-luvulla Ruuth 1908, 252-254, 459-460; uudistettuna Ruuth et al 1982, 179-185. Myös Gardberg - Welin 1993.
- 17** Esimerkiksi Jansson 1995; Einonen 2011.
- 18** KA VSLT PK 1645 (8579), 489-490. Vrt. Kimmo Katajala (2010, 22, 24, 199) jonka mukaan 1540-luvulla linnan henkilökuntaan kuului viitisentoista korkeamman tehtävän haltijaa sekä suuri määrä palvelusväkeä ja jalkaväen ja laivaston henkilöstöä. Rauhan aikana linnassa asusti hänen mukaansa noin 140-150 henkeä. Vuonna 1599 tavanomaisen varuskunnan lisäksi linnassa oleskeli noin 350 saksalaista ratsumiestä. J. W. Ruuthin (1908, 254) mukaan keskiajalla linnaan oli majoitettu jopa 800 sotilasta ja vielä 1500-luvullakin parhaimmillaan 600-700, mikä ilmeisesti tarkoittaa sota- ja kriisiaikojen vahvuuksia. 1600-luvun virkakunnasta linnassa Ruuth - Halila 1974, 274-279; vrt. myös Hackman 1890, 21-24.
- 19** KA VSLT PK 1657 (8625), 51-79. Tarkemmin Lappalainen JT 1972, 299, 308, 310, 312, myös viite 9, 324.
- 20** Vrt. esimerkiksi KA VSLT PK 1655 (8616), 977-980, 981-986; v. 1656 (8620), 1342-1345, 1352-1357; v. 1657 (8625), 28; 1665 (8649), 103, 105, 250, 252, 254; v. 1675 (8677), 89, 91, 107, 109; v. 1689 (8700), 197-200, 205; v. 1694 (8711), 259-272, 287-289, 299-300. Vrt. myös esimerkiksi KA VSLT, TK v. 1675 (8678), 10-11; Kujala 2010, 400.
- 21** Esimerkiksi 1645 korjauksiin käytettiin yhteensä 382 hopeataalaria, mutta kaksi vuosikymmentä myöhemmin ei päästy enää edes kolmasosaan tästä määrästä (127 taalaria). Vuonna 1705 eli aivan venäläisten ensimmäisen hyökkäyksen (1706) aattona linnan korjauksiin allokoitiin kaksi taalaria enemmän kuin vuonna 1665, mutta tykistön hankintoihin käytettiin lisäksi lähes 200 taalaria. KA VSLT PK 1645 (8579), 410, 412; v. 1665 (8649), 298; v. 1705 (8741), 753, 755, 769, 771, 774. Myös esimerkiksi Kujala 2010, 286.
- 22** Paula Mäkelä ja Hanna Pirinen tarkastelevat artikkelissaan luettelossa mainittuja taideteoksia. Vuosina 1699-1700 linnan ikkunoita korjattiin peräti 50 kertaa. KA VSLT, TK v. 1654 (8613), 134, 135-150 (inventaari); TK 1700 (8727), 534; Ignatius 1894, 255-281; linnan sisustuksesta erityisesti Hackman 1944 (s. 155-175 esitellään linnan inventaari vuodelta 1666, joka on tässä esiteltyä yksityiskohtaisempi); Ruuth - Halila 1974, 15-16.
- 23** Viipuria koskevista väkilukuarvioista ja tärkeimmistä niistä kertovista lähdeaineistoista eli henkikirjoista esimerkiksi Grotenfelt 1887, 124; Ruuth 1908; Karonen 1994, liitteet; Lilja 1996, 142; Lilja 2000; Karonen 2016, 31-32.
- 24** Viipurin kieliasioista kootusti Tandefelt 2002; vrt. esimerkiksi Karonen 2016, 33-34.
- 25** Tarkemmin Grotenfelt 1887; Ruuth 1908, erityisesti 181-191; Blomstedt 1921; Möller 1954; Schweitzer 2013; Karonen 2016, 32-33, 39-41 sekä siinä mainittu kirjallisuus.
- 26** Karonen 2016, 37-39 ja siinä mainittu kirjallisuus.
- 27** Ruuth - Halila 1974, 285; Dahlström 1991, 49-52; Dahlström 1995a, 89-122; Viergutz 1997; Kajanto 2000.
- 28** Kuten Tuija Laine tässä teoksessa osoittaa, 1600-luvun alussa viipurilaiset olivat aktiivisia myös muilla kirjallisen kirkollisen kulttuurin alueilla. Dahlström 1991, 52; Dahlström 1995a, 116-122.
- 29** Staffans 1985, 8-10.
- 30** 1600-luvun alkupuolella Suomen kaupungeissa ei Turkua ja Viipuria lukuun ottamatta vielä ollut urkuja. Dahlström 1991, 56-57; Dahlström 1995a, 106-110; Dahlström 1995b, 153. Jyrki Knuutilan ja Markus Hiekkasen artikkeli tässä teoksessa.
- 31** Ruuth - Halila 1974, 371; Andersson Gr 1986, 101-104; Dahlström 1991, 49-50, 58-59; Dahlström 1995b, 135-157; Dahlström 2012, 484-488.

Lähdeluettelo

Alkuperäislähteet

Kansallisarkisto, Helsinki (KA)

Viipurin ja Savonlinnan läänin läänintilit (VSLT)

Pääkirjat v. 1645 (Vol. 8579), v. 1655 (8616), v. 1656 (8620), v. 1657 (8625), v. 1665 (8649), v. 1675 (8677), v. 1689 (8700), v. 1694 (8711), v. 1705 (8741); v. 1707 (8749); v. 1709 (8755); v. 1710 (8758). (PK)

Tositekirjat v. 1650 (Vol. 8598), v. 1654 (8613); v. 1675 (8678); v. 1700 (8727) (TK).
Käytetty digitaaliarkiston avulla.

Painetut lähteet

Ignatius 1894. Ignatius, K. E. F., Asiakirja valaiseva Viipurin linnan tilaa 17:sta vuosisadalla. HARK 13: 2. Helsinki: SHS, 255–281.

Tietokannat

DF. Diplomatarium Fennicum, (<http://df.narc.fi/>)

Tutkimuskirjallisuus

Ahlberg 2005a. Ahlberg, Nils, Stadsgrundningar och planförändringar. Svensk stadsplanering 1521-1721. Acta Universitatis agriculturae Sueciae, 2005:94. Uppsala: Swedish University of Agricultural Sciences. (http://pub.epsilon.slu.se/930/1/avhandling_ahlberg_low_res.pdf)

Ahlberg 2005b. Ahlberg, Nils, Stadsgrundningar och planförändringar. Svensk stadsplanering 1521-1721. Kartor. Acta Universitatis agriculturae Sueciae 2005:94. Uppsala: Swedish University of Agricultural Sciences. (http://pub.epsilon.slu.se/930/3/avhandling_ahlberg_kartor_low_res.pdf)

Andersson Gr 1986. Andersson, Greger, Projektrapport: Stadsmusikantväsendet i Sverige under 1600- och 1700-talet. Svensk tidskrift för musikforskning 68, 101-107. (<http://www.musikforskning.se/stm/STM1986/STM1986Andersson.pdf>)

Andersson G 2009. Andersson, Gudrun, Stadens dignitärer. Den lokala elitens status- och maktmanifestation i Arboga 1650-1770. Stockholm: Atlantis.

Blomstedt 1921. Blomstedt, Kaarlo, Henrik Klauunpoika Horn. Ajankuvaus. 1, Kustaa Vaasan ja Juhana Herttuan palveluksessa. Historiallisia Tutkimuksia III, 1. Helsinki: SHS.

Burke 2008. Burke, Peter, What is Cultural History. Cambridge: Polity Press.

Böök (ed.) 2015. Böök, Netta (ed.), Common Heritage. The multicultural heritage of Vyborg and its preservation. Proceedings of the international seminar 13.-14.2.2014 at the Alvar Aalto library in Vyborg. The Finnish Architecture Society publication 4/2014. Helsinki: The Finnish National Committee of ICOMOS and The Finnish Architecture Society (2nd edition).

Dahlström 1991. Dahlström, Fabian, Musiklivet i det gamla Viborg – en Östersjöangelägenhet. Musiikki: Suomen musiikkiteollisen seuran julkaisu 21: 3-4, 42-73.

Dahlström 1995a. Dahlström, Fabian, Uskonpuhdistus. Teoksessa Dahlström, Fabian, Salmenhaara, Erkki, Ruotsin vallan ajasta romantiikkaan. Keskiäika-1899. Suomen musiikin historia 1. Porvoo, Helsinki: WSOY.

- Dahlström 1995b.** Dahlström, Fabian, Kaupungin kunniaksi. Teoksessa Dahlström, Fabian, Salmenhaara, Erkki, Ruotsin vallan ajasta romantiikkaan. Keskiaika-1899. Suomen musiikin historia 1. Porvoo, Helsinki: WSOY.
- Dahlström 2012.** Dahlström, Fabian, Stadtmusikanten, Organisten und Kantoren im Ostseeraum bis ca. 1850. Mariehamn, Föglö. (<https://www.doria.fi/handle/10024/78703>)
- Einonen 2011.** Einonen, Piia, A Travelling Governor. Teoksessa Lamberg, Marko, Hakanen, Marko, Haikari, Janne (eds.), Physical and Cultural Space in Pre-industrial Europe. Methodological Approaches to Spatiality. Lund: Nordic Academic Press, 124-151.
- Gardberg - Welin 1993.** Gardberg, C. J., Welin, P. O., Finlands medeltida borgar. Helsingfors: Schildts.
- Gillingstam 1971-1973.** Gillingstam, Hans, Johan Hoya och Bruchhausen. Svenskt biografiskt lexikon. (<http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/13845>, viitattu 4.7.2016).
- Grotenfelt 1887.** Grotenfelt, K., Suomen kaupasta ja kaupungeista ensimmäisten Vaasa-kuninkaiden aikana. Helsinki.
- Hackman 1890.** Hackman, A, Några meddelanden om Viborgs slott under Vasakonungarne (Sammanställda ur slottets räkenskapsböcker och ur tryckta källor). Kaukomieli 2. Helsinki: Viipurilainen osakunta.
- Hackman 1944.** Hackman, A., Bidrag till Viborgs slotts byggnadshistoria. Analecta Archaeologica Fennica XI. Helsingfors: Arkeologiska kommissionen.
- Hakosalo - Jalagin - Junila (toim.) 2014.** Hakosalo, Heino, Jalagin, Seija, Junila, Marianne (toim.), Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus. HArk 141. Helsinki: SKS.
- Heinonen - Räsänen 2016.** Heinonen, Meri, Räsänen, Marika, Pyhän tuntu. Aine ja aistimellisuus myöhäiskeskiajan uskontokulttuurissa. Historiallinen Aikakauskirja 2016: 2.
- Ilmakunnas 2016.** Ilmakunnas, Johanna, Ompelupöytä. Naisten arkinen ylellisyydesine 1700- ja 1800-luvun Euroopassa Historiallinen Aikakauskirja 2016: 2.
- Immonen K 2001.** Immonen, Kari, Uusi kulttuurihistoria. Teoksessa Immonen, Kari, Leskelä-Kärki, Maarit (toim.), Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen. Tietolipas 175. Helsinki: SKS, 11-25.
- Immonen V 2016.** Immonen, Visa, Sotkuinen aineellisuus. Menneisyyden merkityksistä ja ihmiskeskeisyydestä esineiden ajallisuuteen. Historiallinen Aikakauskirja 2016: 2.
- Jansson 1995.** Jansson, Arne, Inledning. Teoksessa Johan Rosenhanes dagbok 1652-1661. Utgiven genom Arne Jansson. Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia. Handlingar del 18. Stockholm.
- Jussila 1983.** Jussila, Osmo, Venäläinen Suomi. Porvoo: WSOY.
- Kaartinen - Korhonen 2005.** Kaartinen, Marjo, Korhonen, Anu, Historian kirjoittamisesta. Turku: Kirja-Aurora.
- Kajanto 2000.** Kajanto, Iiro, Ruuth, Theodoricus Petri (noin 1560-1617). Latinankielinen runoilija, kuninkaan sihteeri, vouti. Kansallisbiografia (<http://www.kansallisbiografia.fi/kb>). Helsinki: SKS.
- Karonen 1994.** Karonen, Petri, Kämnerinoikeudet Suomen kaupungeissa suurvaltaajan alkupuolella (noin 1620-1660). Studia Historica Jyväskyläensia 48. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto ([www.file://fileservices.ad.jyu.fi/homes/karonen/Downloads/9789513943615%20\(1\).pdf](http://www.file://fileservices.ad.jyu.fi/homes/karonen/Downloads/9789513943615%20(1).pdf)).
- Karonen 2015.** Karonen, Petri, State Authorities and Economic Actors in the Border District of Sweden and Russia, C. 1700-1810. Revue d'histoire Nordique (19), 77-101.
- Karonen 2016.** Karonen, Petri, Talouden ehdoilla. Aineellisen ja henkisen kulttuurin vuorovaikutus Viipurissa 1500-1600-luvuilla. Teoksessa Koskivirta - Paavolainen - Supponen 2016a, 20-48.
- Karonen - Hakanen (painossa).** Karonen, Petri, Hakanen, Marko, Personal Agency and State Building in Sweden (1560-1720). Teoksessa Karonen, Petri, Hakanen, Marko (eds.), Personal Agency in the Swedish Age of Greatness 1560-1720 (painossa).

- Karonen - Rähä 2014a.** Karonen, Petri, Rähä, Antti (toim.), Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900–1960. Historiallisia Tutkimuksia 267. Helsinki: SKS.
- Karonen - Rähä 2014b.** Karonen, Petri, Rähä, Antti, Oma Maa -kirjasarja ja instituutioiden historia. Teoksessa Karonen, Petri, Rähä, Antti (toim.), Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900–1960. Historiallisia Tutkimuksia 267. Helsinki: SKS, 9–28.
- Karonen - Villstrand 2014.** Petri Karonen, Nils Erik Villstrand, Sotilaskansan tuskinainen taival. Teoksessa Karonen, Petri, Rähä, Antti (toim.), Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900–1960. Historiallisia Tutkimuksia 267. Helsinki: SKS, 146–178.
- Katajala 2010.** Katajala, Kimmo, Viipurin Karjala rajamaakuntana. Viipurin läänin historia 1534–1617. Teoksessa Katajala, Kimmo, Kujala, Antti, Mäkinen, Anssi, Suomenlahdelta Laatokalle. Viipurin läänin historia III. Toimittaneet Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa, Jouko Nurmiainen. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino.
- Katajala-Peltomaa 2013a.** Katajala-Peltomaa, Sari, Fatherhood, Masculinity and Lived Religion in Late Medieval Sweden. *Scandinavian Journal of History* 38:2, 223–244.
- Katajala-Peltomaa 2013b.** Katajala-Peltomaa, Sari, A Good Wife? Demonic Possession and Discourses of Gender in Late Medieval Culture. Teoksessa Muravyeva, Marianna, Toivo, Raisa (eds.), *Gender in Late Medieval and Early Modern Europe*. New York: Routledge, 73–88.
- Kivi-Koskinen et al. 1958.** Viipurin kirja. Muistojulkaisu. Toimittanut J. Kivi-Koskinen et al. Helsinki: Torkkelin säätiö.
- Korpela 2004.** Korpela, Jukka, Viipurin linnaläänin synty. Viipurin läänin historia 2. Toimittaneet Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino.
- Koskinen 2011.** Koskinen, Ulla, Hyvien miesten valtakunta. Arvid Henrikinpoika Tawast ja aatelin toimintakulttuuri 1500-luvun lopun Suomessa. *Bibliotheca Historica* 132. Helsinki: SKS.
- Koskivirta A-V 1982.** Koskivirta, Aito-Veikko, Linnanpäälliköt – Viipurin valtiolliset vaiheet Pähkinäsaaren rauhan jälkeen. Teoksessa Ruuth et al. 1982.
- Koskivirta - Paavolainen - Supponen 2016a.** Koskivirta, Anu, Paavolainen, Pentti, Supponen, Sanna (toim.), Muuttuvien tulkintojen Viipuri. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 18. Helsinki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura.
- Koskivirta - Paavolainen - Supponen 2016b.** Koskivirta, Anu, Paavolainen, Pentti, Supponen, Sanna, Viipurin historian kirjoitus. Poliittikka, teemoja ja aukollisuuksia. Teoksessa Koskivirta - Paavolainen - Supponen 2016a, 7–17.
- Kuha 2016.** Kuha, Miia, Pyhäpäivien vietto varhaismodernin ajan Savossa (vuoteen 1710). *Jyväskylä Studies in Humanities* 286. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. (https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/49350/978-951-39-6598-3_vaitos29042016.pdf?sequence=1)
- Kujala 2010.** Kujala, Antti, Viipurin Karjala, Käkisalmen lääni ja Inkerinmaa Ruotsin suurvaltakaudella 1617–1710. Teoksessa Katajala, Kimmo, Kujala, Antti, Mäkinen, Anssi, Suomenlahdelta Laatokalle. Viipurin läänin historia III. Toimittaneet Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa, Jouko Nurmiainen. Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino.
- Kumlien 1973–1975.** Kumlien, Kjell, Karl Knutsson (Bonde). SBL (<https://sok.riksarkivet.se/Sbl/Presentation.aspx?id=12366>, viitattu 4.7.2016).
- Kuujo 1986.** Kuujo, Erkki, Vanhat keskiaikaiset kauppakaupungit Viipuri, Tallinna, Riika ja Novgorod 1500-luvulla. Teoksessa Endén, Rauno, Laulumaa, Vesa (toim.), *Suomalais-neuvostoliittolainen historian tutkijoiden symposium*. Riika 1.–7.12.1985. Historiallinen Arkisto 88. Helsinki: SHS.

- Lagerstam 2007.** Lagerstam, Liisa, *A Noble Life. The Cultural Biography of Gabriel Kurck (1630–1712)*. Suomalaisen tiedeakatemia toimituksia, Humaniora 349. Helsinki: Finnish Academy of Science and Letters.
- Lagus 1893, 1895.** Lagus, Gabriel, *Ur Wiborgs historia*. Minnesskrift. 1, 2: 1. Wiborg (Suom. Kuvauksia Viipurin historiasta, Viipuri 1893, 1895).
- Laitinen 2014.** Laitinen, Riitta, *kokeva ihminen käytäntöjen maailmassa*. Teoksessa Ollitervo, Sakari, Rantala, Heli (toim.), *Kulttuurihistoria 8*. Turku: Turun yliopisto.
- Lappalainen J T 1972.** Lappalainen, Jussi T., *Kaarle X Kustaan Venäjän-sota v. 1656–1658 Suomen suunnalla. ”Räikkä, häikkä ja ruptuuri”*. *Studia Historica Jyväskyläänsia X*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Lappalainen M 2005.** Lappalainen, Mirkka, *Suku, valta, suurvalta. Creutzit 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa*. Helsinki: SanomaWSOY.
- Lappalainen M 2014.** Lappalainen, Mirkka, *Pohjolan leijona – Kustaa II Aadolf ja Suomi 1611–1632*. Helsinki: Siltala.
- Lilius - Kärki (toim.) 2014.** Lilius, Henrik, Kärki, Pekka (toim.), *Suomen kaupunkirakentamisen historia I*. Kirjokansi 34: 1. Helsinki: SKS.
- Lilius 2014a.** Lilius, Henrik, *Pohjoinen renessanssi ja vanhemman Vaasa-ajan (1523–1617) kaupunki Suomessa*. Teoksessa *Teoksessa Lilius - Kärki (toim.) 2014*.
- Lilius 2014b.** Lilius, Henrik, *Suomi kaupungistuu suurvalta-ajalla (1617–1721)*. Teoksessa *Teoksessa Lilius - Kärki (toim.) 2014*.
- Lilja 1996.** Lilja, Sven, *Städernas folkmängd och tillväxt. Sverige (med Finland) ca 1570-tal till 1810-tal. Historisk tätortsstatistik utgiven av stads- och kommunhistoriska institutet. Del 2. Utgivare: Lars Nilsson. Stockholm: Stockholms universitet*.
- Lilja 2000.** Lilja, Sven, *Tjuvehål och stolta städer. Urbaniseringens kronologi och geografi i Sverige (med Finland) ca 1570-tal till 1810-tal. Studier i stads- och kommunhistoria 20. Stockholm: Stockholms universitet*.
- Marjomaa 2001.** Marjomaa, Risto, Wildeman, Arvid *Tönnenpoika (noin 1570–1617)*. Kansallisbiografia (<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/>). Helsinki: SKS.
- Männistö-Funk 2016.** Männistö-Funk, Tiina, *Rykelmät. Työkaluehdotus materiaalien toimijoiden menneisyyden tutkimiseen*. *Historiallinen Aikakauskirja 2016: 2*.
- Möller 1954.** Möller, Sylvi, *Suomen tapulikaupunkien valtaporvaristo ja sen kaupankäyntimenetelmät 1600-luvun alkupuolella*. HTutk XLII. Helsinki: SHS.
- Nissilä 1958a.** Nissilä, Viljo, *Viipuri kautta aikojen*. Teoksessa Kivi-Koskinen et al. 1958.
- Nissilä 1958b.** Nissilä, Viljo, *Viipurin koulut*. Teoksessa Kivi-Koskinen et al. 1958.
- Niukkanen - Seppänen - Suhonen 2014.** Niukkanen, Marianne, Seppänen, Liisa, Suhonen, Mervi, *Kaupunkirakentaminen Suomessa keskiajalla*. Teoksessa *Lilius - Kärki (toim.) 2014*.
- Ollitervo - Rantala 2014.** Ollitervo, Sakari, Rantala, Heli, *Johdanto*. *Kulttuurihistoriallinen katse*. Teoksessa Ollitervo, Sakari, Rantala, Heli (toim.), *Kulttuurihistoria 8*. Turku: Turun yliopisto (http://doria32-kk.lib.helsinki.fi/bitstream/handle/10024/118586/Kulttuurihistoriallinen_katse.pdf?sequence=2).
- Petterson 1958.** Petterson, Lars, *Linnat ja linnoitukset*. Teoksessa Linkomies, Edwin (toim.), *Oma Maa. Tietokirja Suomen kodeille. III*. Porvoo, Helsinki: WSOY.
- Prytz 2013.** Prytz, Cristina, *Familjen i kronans tjänst. Donationspraxis, förhandling och statsformering under svenskt 1600-tal*. Uppsala: Uppsala Universitet. (<http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:612770/FULLTEXT01.pdf>)
- Ripatti 2011.** Ripatti, Anna, *Jac. Ahrenberg ja historian perintö*. *Restaurointisuunnitelmat Viipurin ja Turun linnoihin 1800-luvun lopussa*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 118. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

- Ruuth 1908.** Ruuth, J. W., Viipurin kaupungin historia I-II. Viipuri (alun perin ruotsiksi: Viborgs stads historia 1-2. Wiborg 1906).
- Ruuth 1921.** Ruuth, J. W. Viipuri. Teoksessa Krohn, Kaarle, Melander, G., Lindeqvist, K. O. (toim.), Oma Maa. Tietokirja Suomen kodeille II. Toinen uudistettu painos. Suunnitellut E. G. Palmén. Porvoo, Helsinki: WSOY.
- Ruuth 1931.** Ruuth, J. W., Viipurin kaupungin historia. I. Vuoteen 1617. Viipuri.
- Ruuth et al. 1982.** Ruuth, J. W., Viipurin kaupungin historia. I osa. Vuoteen 1617. Uudistaneet Ragnar Rosén, Erkki Kuujo, Gunvor Kerkkonen, Aito-Veikko Koskivirta, Viljo Nissilä sekä V. A. Tjulenev. Helsinki: Torkkelin säätiö.
- Ruuth - Halila 1974.** Ruuth, J. W., Halila, Aimo, Viipurin kaupungin historia II. Vuodet 1617-1710. Helsinki: Torkkelin säätiö.
- Salmi 2014.** Salmi, Hannu, Kulttuurihistoria, mahdollinen ja runsauden periaate. Teoksessa Ollitervo, Sakari, Rantala, Heli (toim.), Kulttuurihistoria 8. Turku: Turun yliopisto 2014.
- Schweitzer 2013.** Schweitzer, Robert, Saksalainen Viipuri. Teoksessa Paavolainen, Pentti, Supponen, Sanna (toim.), Monikulttuurisuuden aika Viipurissa. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 17. Helsinki: VSKS (<http://vsks.onsight.fi/wp-content/uploads/2011/12/Toimite-17.pdf>).
- Shikalov 2016.** Shikalov, Yury, Viipuri 1940-luvulta 2000-luvulle: neuvostoliittolainen, suomalainen, venäläinen. Teoksessa Koskivirta - Paavolainen - Supponen (toim.) 2016a, 243-265.
- Staffans 1985.** Staffans, Helmer, Sångundervisning och sånglärare i Finlands lärdomsskolor före år 1870. Pro gradu-arbete i musikvetenskap 1936. Meddelanden från Musikvetenskapliga institutionen vid Åbo Akademi 1. Åbo: Åbo Akademi.
- Suhonen 2004.** Suhonen, Mervi, Viipurin linna. Teoksessa Korpela, Jukka, Viipurin linnaläänin synty. Viipurin läänin historia 2. Toimittaneet Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino, 80-82.
- Suvanto 2000a.** Suvanto, Seppo, Bese, Gunilla (noin 1475-1553). Kansallisbiografia (<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/>). Helsinki: SKS.
- Suvanto 2000b.** Suvanto, Seppo, Bielke, Erik Turenpoika (noin 1460-1511). Kansallisbiografia (<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/>). Helsinki: SKS.
- Suvanto 2000c.** Suvanto, Seppo, Bielke, Nils Turenpoika (K 1364). Kansallisbiografia (<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/>). Helsinki: SKS.
- Suvanto 2000d.** Suvanto, Seppo, Gyllenstierna, Nils Erikinpoika (K 1495). Kansallisbiografia (<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/>). Helsinki: SKS.
- Suvanto 2000e.** Suvanto, Seppo, Tott, Erik Axelinpoika (K 1481). Kansallisbiografia (<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/>). Helsinki: SKS.
- Suvanto 2000f.** Suvanto, Seppo, Tott, Ivar Axelinpoika (K 1487). Kansallisbiografia (<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/>). Helsinki: SKS.
- Suvanto 2000g.** Suvanto, Seppo, Tott, Tönne Erikinpoika (K 1522). Kansallisbiografia (<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/>). Helsinki: SKS.
- Syrjö 2001.** Syrjö, Veli-Matti, Horn, Klaus Kristerinpoika (noin 1518-1566). Kansallisbiografia (<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/>). Helsinki: SKS.
- Tandefelt 2002.** Tandefelt, Marika, Fyra språk på en marknad. Teoksessa Tandefelt, Marika (red.), Viborgs fyra språk under sju sekel. Schildt: Jyväskylä.
- Toivo 2016a.** Toivo, Raisa Maria, Luterilaisia maailmankuvia 1600-luvun Suomesta. Yksilön tarina ja yhteisön maailmankuva. Teoksessa Sulkunen, Irma, Niemi, Marjaana, Katajala-Peltomaa, Sari (toim.), Usko, tiede ja historiankirjoitus. Suomalaisia maailmankuvia keskiajalta 1900-luvulle HTutk 271. Helsinki: SKS.

Toivo 2016b. Toivo 2016b. Toivo, Raisa Maria, Religion and emotion. Rosaries as objects and the associated emotions in 17th-century Finland. *Scandinavian Journal of History* vol. 41, No. 3, 289–305 (<http://dx.doi.org/10.1080/03468755.2016.1179835>).

Van Gent - Toivo 2016. Van Gent, Jacqueline, Toivo Raisa Maria, Introduction, *Scandinavian Journal of History*, 41:3, 263–270 (DOI: 10.1080/03468755.2016.1179833).

Viergutz 1997. Viergutz, Gudrun, Der Musikunterricht in Åbo und Wiborg zwischen 1570 und 1650. *Teoksessa Musica Baltica. Greifswalder Beiträge zur Musikwissenschaft 4.* Ekkehard Ochs (Hrsg.). Frankfurt am Main: Lang, 197–204.